

Fortuna – lykkens gudinde som »kakkelovn«

Af Mogens Hansen

Husenes varmekilder har i gennem århundreder været et statussymbol. Det drejede sig for høj og lav om at markere, at man var højere på strå end den simple bonde, der kun havde råd til et åbent ildsted. I Ribe anskaffede bispen i 1820'erne en speciel jernovn, der må betegnes som et helt specielt statussymbol.

Under mit arbejdet med Den Antikvariske Samlings jubilæumsudstilling i 2005, fangede en ejendommelig støbejernsovn en dag min opmærksomhed. Den stod på Quedens Gård i den gamle, nu lukkede udstilling. Trods sin vægt og de vanskelige adgangsforhold, blev den flyttet til særudstillingslokalet på museet Ribes Vikinger, og kom til at indtage en fremtrædende plads i udstillingen »Ribes Samling«. Ovnene, der betegnes som en skulpturovn, tilgik Den Antikvariske Samling i 1909 som gave¹.

Overklassen var de første, der udstyrede deres ildsteder med kakkeldekorationer. Siden blev ildstedets indfyring anbragt i køkkenet og bestod af en lukket ovn inde i stuen som var dækket af kakler – dermed var kakkelovnen skabt. Disse kakkelovne kendes fra 1400-tallet og fortsætter op i 15- og 1600-tallet². Senest er kakler fra sådanne ovne fra et borgerhjem i Ribe fremlagt³. På et tidspunkt anvendtes også sorte kakkelpotter, fremstillet af bl.a. jydepottekonerne på Vardeegnen.

Siden dukkede jernovnene op, både som bilæggere, hvor indfyringen foregik i et tilstødende rum og som vindovn, hvor indfyringen

skete i det samme rum, som ovnen stod i. Jernovnene, der lidt misvisende ofte kaldes kakkelovne, kendes på slotte og herregårde fra slutningen af 1400-tallet. I 1500-tallet optræder de hos nogle få velstillede borgere. I 1600-tallet dukker de første jernovne op hos de mest velstillede bønder⁴, men de er stadig mest udbredt på herregårde og i velstillede borgerhjem i byerne. I 1700-tallet bliver jernovnene mere udbredt hos almindelige bønder, for dog først at blive almindelig fra omkring 1830'erne. I løbet af 1800-tallet bliver jernovnene betragtet som nagelfast inventar og forsvinder fra skifternes inventarfortegnelser.

I Ribe vides det, at der i 1578 opsattes en jernovn på Rådhuset, og i 1596 nævnes en jernovn i kannikkeresidensen Snagdal på hjørnet af Skolegade og Sønderportgade⁵.

Det er sjældent muligt at kombinere bevarede jernovne og skriftlige kilder. Museernes jernovne og ovndeile er tit uden andre oplysninger end giverens navn, mens selve ovnens historie mangler. I en del tilfælde kan man bestemme produktionssted og omtrentligt produktions-tidspunkt på grundlag af en viden om jernværkerne og deres produktion.

Anderledes er det med Fortuna-ovnen fra Ribe. Her var relativt fyldige oplysninger om dens historie tilbage til installering i Ribe i begyndelsen af 1820'erne, kort efter produktions-tidspunktet i Norge. Desuden er figurens tilblivelse belyst på grundlag af norske kilder.

*Fortuna på den Antikvariske Samling.
Foto Mogens Hansen 2005.*

Kakkelovnen, der er fremstillet i støbejern, består af et firsidet postament, hvorpå der står en 148 cm høj klassisk kvindeskikkelse med et overflødheds-horn i venstre arm og kornaks i højre hånd. På hovedet sidder et diadem af kornaks. Ovnens fremtræder i dag helt sort. Enkelte steder er den sorte ovnsværte slidt af og det fremgår at skulpturens oprindelige overflade er bronzeret jern. Dermed har ovnen haft en helt anden fremtræden end i dag.

Varmen har cirkuleret gennem nogle rør i figuren. Skorstensrøret udgår fra figurens ryg. Kroppen er støbt i to stykker, svejset og skruet sammen med bolte i ryggen. Armene er påmonterede bagefter.

Skulpturen er repareret med ovnkit i højre side. Den er formentlig skadet af for høj opvarmning f.eks. ved brug af stenkul eller koks i stedet for træ eller tørv. Postamentet, der er profileret i bund og top, udgør selve fyrrummet og måler i grundplan 58x58 cm og er 73 cm højt. Lågen er dekoreret med gotisk krydsende spidsbuer og et ovalt felt med indskriften: NÆS. På siderne og forsiden ses tre rektangulære felter med blomster. Ovnen er omtalt og afbildet i 1936⁶.

Nygård-Nielsen påpeger, at der kan iagttages en strop over skulderen og ned under venstre bryst. Denne strop må have båret et pilekogger. Derfor må der være tale om en oprindelig figur af gudinden Artemis, der var den græske gudinde for den vilde natur og jagt.

Kakkelovnen er fremstillet på grundlag af en romersk kopi af en græsk skulptur, som er uden bevarede arme. Den romerske kopi var ejet af Glyptoteket i München.

En kopi af München-skulpturen blev fremskaffet, og billedhuggeren Bertel Thorvaldsen blev engageret til at arbejde videre med den. Thorvaldsen forsynede skulpturen med arme og et overflødheds-horn, symbolet for lykkens

gudinde, Fortuna. Desuden er Thorvaldsen mester for yderligere et par tilføjelser, nemlig kornaksene i hendes højre hånd og kransen af kornaks om hovedet, som er inspireret af Ceres, den romerske gudinde for kornavl⁷.

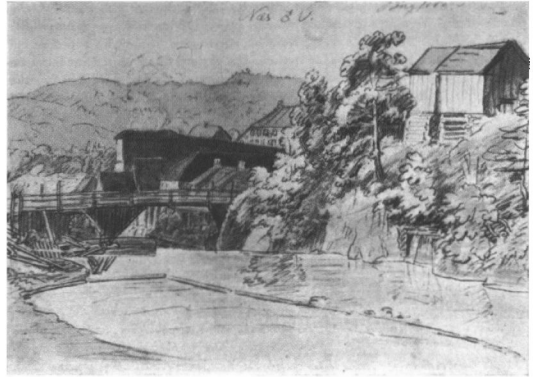
Skulpturovnen eller figurovnen, som er den norske betegnelse, er fremstillet på Næs Jernværk i Holt i Syd Norge i perioden 1822 til ca. 1827. Den er medtaget i værkets katalog fra 1825⁸.

Næs Jernværk går tilbage til 1600-tallet. I perioden 1799-1841 var jernværket ejet af Jacob Aall. Han benyttede sig af gode kontakter i København for at forny sin produktion, således oplyses det om Fortuna: »Figuren er besørget ved Niels Moe, Charlottenlund« (København).

N. Moe (1792-1854) var født i Kongsberg og studerede på Kunstakademiet i København. Han blev støttet økonomisk af Jacob Aall. Til gengæld har Moe været sin mæcen behjælpelig med at skaffe gipsafstøbninger til brug ved ovnfremstillingen. Niels Moe flyttede siden til Odense, hvor han ernærede sig som tegnelærer.

Ovnen blev indkøbt af biskop Jens Michael Hertz (1766-1825), der var biskop i Ribe 1819-1825 og boede på Tårnborghøj i Puggårdsgade 3. Tårnborghøj blev ombygget i 1822 og etageinddelingen blev ændret fra tre til fire. Det er sandsynligvis i forbindelse med denne ombygning, at den nye ovn anskaffes. Under alle omstændigheder må det være sket senest i 1825, hvor Hertz døde. Det oplyses, at ovnen stod i dagligstuen i stueetagens vestlige del⁹.

Bispesædet blev flyttet fra Puggårdsgade til Korsbrødregade, og Tårnborghøj blev solgt til private i 1868. I følge Torben Bramming, bygningsens nuværende ejer, blev bygningen ryddet i 1868. En del blev flyttet med til det nye bispesæde og resten blev solgt. Sandsynligvis fjernes skulpturovnen fra bygningen på dette tids-

Næs Jernværk 1827 eller 1829. Genopbygget efter en brand i 1806. Tegning af Johannes Flintøe.

punkt og blev solgt til jernstøberiet til omsmelning. Den var nok også blevet lidt umoderne.

I 1909 forærede Hr. Proprietær Momsen, »Skovlyst« ovnen til Den Antikvariske Samling. På det tidspunkt betegnede den som »frugtbarhedsgudinde«. Giveren må være Peter Frederik Momsen (1874-1933), siden 1904 gift med Inger Marie Marstrand. Giveren oplyste i 1909 til Den Antikvariske Samling, at kakkelovnen var købt af hans fader på Ribe Jernstøberi, hvortil den var solgt til omsmelning.

Køberen, P.F. Momsens fader, er Johan Frederik »Fritz« Momsen. (1813-1901)¹⁰.

Dennes ældre broder, Jens Rahr Momsen havde overtaget Herregården Sønderkov i Brørup Sogn, ved deres faders død i 1845.

I 1853 blev »Skovlyst« udstykket fra Sønderkov af storebroderen og overdraget lillebroderen. Johan Frederik Momsen flyttede dog først ind på gården i løbet af 1860'erne. Ifølge folketællingerne boede Johan Frederik »Fritz« Momsen på »Skovlyst« i 1870 og var ugift. Når det oplyses, at han voksede op hos sin mormor i Ribe, beror det på en misforståelse¹¹

Skulpturovnen blev købt på Ribe Jernstøberi, sandsynligvis i 1868 eller kort efter, og blev

installeret i forbindelse med, at Johan Frederik Momsen flyttede ind på gården. Der findes desværre ingen oplysninger om inventaret på »Skovlyst« i 1800-tallet¹².

I 1871 giftede J.F.Momsen sig med Wilhelmine Maren (f. Aarestrup i Na(k)skov). I følge folketællingen 1880 er hun da 40 år og ægteparret havde to børn, hvoraf Peter Frederik Momsen var den ældste på fem år, født 19/6 1874. Wilhelmine Maren Aarestrup var enke efter præsten Theodor Julius Dorscheus, der døde i 1871.

Ovnen er første gang nævnt i litteraturen i 1932, hvor H.P. Hansen beskrev Den Antikvariske Samling, der på det tidspunkt havde til huse i sin egen bygning i sidefløjen til Ribe

*Fortuna fra Haderslev i Badstuegade 16.
Foto Lennart Edelberg.*

Stiftsmuseum, det senere Ribe Kunstmuseum¹³. Han beskriver udførligt denne ejendommelige kakkelovn, som han korrekt betegner som et unikum. Hvilket den også er som museumsgenstand. At museet Møntergården i Odense samme år erhvervede en lignende, kunne han jo ikke vide.

Skønt de norske skulpturovne fremhæves ved kun at koste en tredjedel af dem, der laves i Sachsen, synes de ikke at have fået stor udbredelse. Skulpturovnene blev kun fremstillet i relativt få eksemplarer. Fortuna således i 20-25 stykker.

Udover Fortuna omfatter modellerne Hygiæa, den græske sundhedsgudinde, fremstillet fra 1820. Denne skulptur var dog ikke af hverken kunstnerisk eller teknisk særlig god kvalitet. Kvaliteten blev bedre med Fortuna, fremstillet fra 1822 samt en yngling, der skulle symbolisere kærligheden til fædrelandet fremstillet fra 1824.

I dag kendes tretten bevarede eksemplarer af Fortuna: otte i Norge, to i Sverige og tre i Danmark¹⁴.

De to andre danske eksemplarer stammer fra Odense og Haderslev.

Kakkelovnen fra Odense stod i 1903 i ejendommen Vestergade 76, da ejendommen samme år blev nedrevet. Ejendommen var ejet af farver Østerbye i perioden 1857 til 1903, da den blev nedrevet. Ovnen blev da købt af kødvarerfabrikant Johansen, Vestergade, som i 1932 solgte den til Museet Møntergården i Odense for 100 kroner. Derudover vides intet om ovnens historie. Specielt ved vi intet om den før 1857¹⁵.

I Badstuegade 16 i Haderslev står en Jernskulptur af Fortuna, der indgår i en husfacade, idet skulpturen står i en niche over hoveddøren. Huset blev opført i 1821 af knappemager Andreas Petersen, eller dennes sønner, køb-

mand og tobaksfabrikant Claus Petersen og advokat L.C. Petersen. Om skulpturen er leveret som kakkelovn eller som ren skulptur til Haderslev er uvist. Den er placeret i nichen kort efter husets færdiggørelse. Den er således enestående ved at have stået på samme sted siden 1822¹⁶.

Da Danmark og Norge i 1814 blev adskilt, blev den indbyrdes handel reduceret som følge af toldmure og en svag dansk økonomi efter statsbankerotten i 1813. På jernværket i Næs opretholdt man alligevel en vis handel med Danmark. Vi ved således, at der i 1818 blev leveret 40 jernovne til Christiansborg Slot. Men værket satsede også på nye markeder: Slesvig, Kiel, Flensborg og særligt Hamborg.

Der er ingen tvivl om, at Fortuna-ovnen i 1820'erne var højeste mode og skulle markere Ribe-biskoppens prestige. Den har uden tvivl været stærkt dominerende i stuen med sin skinnende bronzeoverflade.

Det kan jo dog synes lidt paradoksalt, at en »hedensk« skulptur skulle pryde en kristen embedsmands hjem, men det har været helt i overensstemmelse med tidens ånd.

Noter:

1. Museumsnummer: ASR 5495.
2. Hansen 2005.
3. Bencard m.fl. 2006.
4. Vensild 2004.
5. Rosenstand 1943.
6. Hermansen og Smith 1936.
7. Nygård-Nielsen 1944.
8. Næs Jernværks Kakkelovne 1925.
9. Venligst oplyst af pastor Bramming. Se desuden Bramming 2004.
10. Mulvad 2003 og www.fleron.dk Ifølge folketællingerne 1834, 1850, 1855, 1870 og 1880 svinger hans fødselsår mellem 1811 og 1816. De fleste siger dog 1813.
11. Mulvad 2003. Korrektionen venligst oplyst af Søren Mulvad, der oplyser, at der snarere er tale om en forveksling med en søn af Dorthea Cathrina Rahr, Ribe.

Fortuna fra Odense. Foto fra 1932 før Museet Møntergården modtog den.

12. Venligst oplyst af museumsinspektør Peter Munch Jensen, Museet på Sønderskov.
13. Hansen 1932 s. 77.
14. Venligst oplyst af Konservator Hans Kr. Helseth, Næs Jernværksmuseum i august 2005.
15. Venligst af museumsassistent Kirsten Jørgensen, Odense Bys Museer.
16. Venligst oplyst af museumsinspektør Lennart S. Madsen, Haderslev Museum.

Litteratur:

- Bencard, Mogens og Kristiansen, Ole: Niels Thamsens lutherfromme kakkelovne – et sluttet fund af monokrome og polykrome reformationskakler i Ribe. I *By, marsk og geest* nr. 18, 2006.
- Bramming, Torben: *Taaenborgs historie*. 2004.

I Nielsen 2004.

Hamran, Ulf: Gamle øner i Norge. 2000.

Hansen, H.P.: Vore Folkemuseer. 1. Museet i Ribe. I Sprog og Kultur, 1932.

Hansen, Mogens En øvnplade fra 1600-tallet – fundet i Grindsted Fra Ribe Amt 2005.

Hermansen, Victor og Smith, Otto: Ribe Bys Historie 1730-1820. 1936.

Mulvad, Søren: Den rige madam Rahr i Ribe I By, marsk og Geest nr. 15. 2003.

Nielsen, Anne Marie mfl. (red): TAARNBORG. Midt i Ribe. 2004.

Nygård-Nilssen, Arne: Norsk Jernskulptur bd. I-II. 1944.

Næs Jernverks Kakkelovne. 2. hefte. Lithographie af G.L. Fehr i Christiania. 1925.

Kataloget er genudgivet af Næs Jernverksmuseum I 1995 sammen med det første hefte fra 1809.

Rosenstand, K.H.: Lidt om Kakkelovne. Kronik i Vestkysten d. 2. juli 1943.

Vensild, Henrik: Bondegårde i Skast Herred 1636-1760, deres byggemåde og indretning.

www.Fleron.dk. Familien Flerons slægtsbog.

Folketællinger: www.arkivalieronline.dk

Mogens Hansen, født 1949, Frederiksberggade 13, 7200 Grindsted. Museumsinspektør på Bramming Egnsmuseum.. Har tidligere udgivet forskellige artikler i faglige tidsskrifter og amtshistoriske årbøger. Bl.a. Fra Ribe Amt.